

TUR147 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

(14. HAFTA)

Süre

“Ünlü sesbirimlerin çıkarılış süreleri anlam ayırt edici güçtedir. Türkçedeki ünlüler asıl uzunluklarını kaybettiklerinden uzun ünlüler ya yabancı kökenli sözcüklerde ya da ses yitimiyle oluşan özel durumlarda karşımıza çıkmaktadır” (Ergenç 2002: 26).

düğün [dy:n]

dün [dYn],

katil [katıl]

katil [ka:tıl]

dağ [dɑ:]

da [dɑ]

Durak

Bir metni oluşturan sözcükler arasında kısa aralıklar bulunur. Bu aralıklar sözcük sınırlarını, öbek sınırlarını, ögeleri veya tümceleri birbirinden ayırmak için kullanılır. Bunlar, anlam ayırıcıdır ve metnin doğru anlaşılması için önemlidir.

Hırsız kadına / saldırdı. \longleftrightarrow Hırsız / kadına saldırdı.

Karadeniz \longleftrightarrow Kara / deniz

Örneklerde görüldüğü gibi durağın hangi sözcükler arasında ve ne kadar uzunlukta olacağı anlamı doğrudan etkilemektedir. Bu da durağın Türkçede anlam ayırıcı olduğunu göstermektedir (Demir-Yılmaz 2011: 49).

“Konuşucunun iletmek istediği duygu ve düşüncelerin bildirinin amacının en etkili ve anlaşılır biçimde alıcı tarafından algılanabilmesine, gönderilen mesajın doğru olarak

çözümlemesine yardımcı olan duraklar, gereği gibi kullanılmadıklarında yanlış anlamalara neden olacak ölçüde önemli ve anlam ayırıcı özellik taşımaktadır” (Ergenç 2002: 26).

Güzel kadına / seslendi. \longleftrightarrow Güzel / kadına seslendi.

Ayrıca, durak bir bildirinin amacını belirtmede en etkili araçlardan biridir. Buna ek olarak; durakta, kavşaktan daha yoğun bir ara verme söz konusudur.

Kavşak

“Konuşmada sözcükler arasındaki sınırları gösteren parçalarüstü bir özelliktir” (Bek Akdoğan 2017: 25).

Sonsesinde ünsüz bulunan bir sözcükle önsesinde ünlü bulunan bir sözcük arasında söyleyişte ulamayı ortadan kaldırmak amacıyla verilen kısa araya kavşak denir.

kaldır ‘aç \longleftrightarrow kaldıraç

balkon ‘açılmış \longleftrightarrow balkona çıkmış

Bunlara ek olarak kavşak, örneklerde görüldüğü gibi anlam ayırt edici bir özelliktir.

Ton

Ton, bir hecede titreşim sayısının yüksekliği veya düşüklüğü, bir hecenin tiz ya da pes söylenmesi olarak tanımlanır (Ergenç 2002: 27) ve belli bir zamanda ses titreşimlerinin sayısını gösterir.

Tonun “*düz ton*”, “*alçalan ton*”, “*yükselen ton*” gibi farklı biçimleri vardır. Çince ve bazı Afrika dilleri başta olmak üzere bazı dillerde önemli olan ton, Türkçede anlam ayırıcı bir ögedir. Ancak kaynaklarda daha çok bir sözcüğün farklı biçimlerde söylenmesi olarak anlaşılır.

Örnek olarak “*efendim*” sözcüğü “Anlamadım, tekrar eder misiniz?” anlamında kullanılacaksa yükselen tonla, çağrıya karşılık olacaksa düz tonla, bir söze başlanacaksa alçalan tonla söylenir (Ergenç 2002: 27).

Tonun bazı dillerde anlam ayırıcı öge olarak farklı biçimleri vardır.

Yabancı sözcükler başta olmak üzere bu kuralların çok sayıda istisnaları vardır.

Vurgu, ton, durak, uzunluk gibi öğelerden söz dizimi açısından önemli olanı hangisidir? Bunlar dilde nasıl bir rol oynamaktadır? Bu soruların yanıtları çok açık değilse de yapılan çalışmalarda bu sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Ezgi

“Bir konuşma zincirindeki seslem, biçimbirim ve sözcükleri kapsayan ton değişimlerinin tümü, tümcenin ezgisini oluşturmaktadır”(Ergenç 2002: 27). Konuşucunun eğitimi, sosyal düzeyi, konuşmanın geçtiği ortam ve kişinin o andaki ruhsal durumuna göre değişiklik gösterdiği için ezginin belirli kalıplara kesin kurallara bağlanması oldukça zordur. Bir başka neden de dilin, tüm düzlemlerinde olduğu gibi bu düzleminde de görülen durağan olmaya değişken doğal yapısıdır.

Belirlenebilen evrensel kurallar ışığında temelde üç tür ezgiden söz edilebilir:

a. Biten Ezgi: Tümcenin bittiğini, iletmek istenen bildirim sona erdiğini dinleyiciye iletmek işleviyle yüklü, ses tonunun tümcenin sonunda düşmesiyle ortaya çıkan ezgidir.

Bunu beğenmedim. ↓ Ev çok kirliydi. ↓

b. Süren Ezgi: Genellikle yan tümcelerden ya da sıralı tümcelerden oluşmuş bildirilerde dinleyiciye bildirim sürecini iletmek üzere ses tonunun ezgi doruğuyla aynı düzeyde kaldığı ya da bir iki perde yükseldiği ezgidir.

Hamdım. ↑ Piştim. ↓ Yandım. ↓

c. Soru Ezgisi: Dinleyiciden herhangi bir konuda bilgi ya da yanıt istendiğinde, ses tonunun tümce sonunda yükselmesiyle ortaya çıkan ezgidir.

Tuttu ↑ mu ↓

Söyledi ↑

Türkçede “-ml” olumsuzluk biçim birimi üzerine vurgu almadığı için ezgi doruğu bir önceki seslemin üzerinde kalır.

“Ezginin en önemli işlevlerinden biri, odaklamadır. Konuşucunun, bildirim işlemi sırasında dinleyicinin dikkatini çekmek istediği bilgi ya da bilgi öbekleri üzerinde yaptığı ton değişikliği olan odaklama, çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilir” (Ergenç 2002: 28).

Bir tümcede ya da sözcüde birden fazla bilgi öbeği bulunabilir. Bu bilgi öbeklerinden biri bildirinin temelini oluşturur ve yazı dilinde genellikle yükleme yakın bir yerde bulunur. Konuşma dilinde ise konuşucunun bildirim sırasındaki duygu ve düşüncelerinin gerçekleşme biçimi olarak tanımlanabilen odaklama işlemi, yani, dinleyicinin özellikle dikkat etmesi istenilen bilgi öbeğini belirleme, ses tonundaki değişikliklerle ve duraklarla gerçekleştirilir.

Türkçede bilgi öbeğini belirleme işlemi genellikle iki yoldan yapılır: İlkinde yazı dilinde olduğu gibi odaklanacak öge yüklemine önüne getirilir. İkincisinde ise sözdiziminde değişiklik yapılmaksızın, belirtilmek istenen ögenin vurgulu seslemi daha baskın bir tonda sesletilirken, öncesinde ya da sonrasında verilen bir durakla da pekiştirilir. Tümcenin ezgisi, odaklama yapılan bilgi öbeğinde en yüksek noktaya ulaşır.

Kemal / bugün okula gidecek.

Kemal **bugün** / okula gidecek.

Kemal bugün **okula** / gidecek.

Zeynep kitabı **hızlıca** okudu.

Zeynep hızlıca **kitabı** okudu.

Kitabı hızlıca **Zeynep** okudu.

Zeynep kitabı hızlıca **okudu**.

Ayrıca, tümcenin ezgisi, konuşucunun o andaki ruhsal durumuna, konuşma ortamına ya da önceden belirlenmiş kimi kurallara bağlı olarak değişebilir. Bir söyleşi sırasında kullanılan bir tümcenin ezgisiyle aynı tümcenin eldeki metinden okunuşunda ortaya çıkan ezgi, doğal olarak farklıdır.

KAYNAKLAR

BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DEMİR, Nurettin - YILMAZ, Emine (2011). *Türkçe Ses Bilgisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

DEMİRCAN, Özcan (1977). "Bileşik Sözcük ve Bileşik Sözcüklerde Vurgu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 263-275.

DURSUNOĞLU, Halit (2010). "Türkiye Türkçesinde Vurgu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7: 267-276.

ERGENÇ, İclal (2002). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Ankara: Multilingual Yayınları.

HATİBOĞLU, Vecihe, (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay, (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZSOY, Sumru (2011). *Genel Dilbilim II (Bölüm 1-2)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995). *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

UZUN, Engin Nadir (1993). *Türkiye Türkçesinde Sözlüksel Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

VARDAR, Berke, (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

VURAL, Hanifi - BÖLER, Tuncay (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.